

STATENS SIVILRETTSFORVALTNING

Fratakelse av rettslig handleevne

En veiledning til fylkesmennene

Gjeldende fra: 1. juli 2013

Innholdsfortegnelse

Retningslinjer om fratakelse av rettslig handleevne	3
1 Innledning.....	3
1.1 Loven	3
1.2 Fylkesmannens myndighet	3
1.3 Domstolens myndighet	3
2 Vilkår for fratakelse av rettslig handleevne	3
2.1 Opprettelse av vergemål	3
2.2 Generelt om fratakelse av rettslig handleevne	3
2.3 For økonomiske forhold	4
2.4 For personlige forhold	5
2.5 Særlig personlige forhold	5
2.6 Resthandleevne	6
2.7 Midlertidig vedtak om vergemål	6
3 Enkelte saksbehandlings- og prosessregler	7
3.1 Rettens kompetanse	7
3.2 Saksanlegg	7
3.3 Hovedforhandling	8
3.4 Rettens avgjørelse	9

Retningslinjer om fratakelse av rettslig handleevne

1 Innledning

1.1 Loven

Vergemålsloven § 22 gir hjemmel til å frata en voksen person den rettslige handleevnen, dvs. evnen til å binde seg rettslig (ved avtale m.m.) og pådra seg ansvar. Forutsetningen er at personen kan settes under vergemål etter vilkårene i § 20 første ledd. Vedkommende må altså på grunn av sinnslidelse (herunder demens), psykisk utviklingshemming, rusmiddelbruk, alvorlig spilleavhengighet eller alvorlig svekket helbred være ute av stand til å ivareta sine interesser.

1.2 Fylkesmannens myndighet

Etter vergemålsloven § 61 første ledd har fylkesmannen en viss myndighet til å fatte midlertidig vedtak om fratakelse av rettslig handleevne. Vilårene etter § 22 må foreligge, og det må være nødvendig for å avverge «vesentlig skade eller ulempe» for den det gjelder. Vedtaket skal straks bringes inn for retten for avgjørelse, jf. § 61 siste ledd.

1.3 Domstolens myndighet

I henhold til vergemålsloven § 68 er det retten som beslutter vergemål med fratakelse av rettslig handleevne. Dette gjelder både der saken er brakt direkte inn for retten og der fylkesmannen først har fattet midlertidig vedtak.

2 Vilår for fratakelse av rettslig handleevne

2.1 Opprettelse av vergemål

Vergemålsloven § 20 angir vilårene for at en voksen person kan settes under vergemål.

Personen det gjelder må være i en tilstand som angitt i loven: sinnslidelse (herunder demens), psykisk utviklingshemming, rusmisbruk, alvorlig spilleavhengighet eller alvorlig svekket helbred. Videre må personen være ute av stand til å ivareta sine interesser, og den medisinske tilstanden må være årsaken til dette. Det må også foreligge et konkret behov for verge, eksempelvis behov for å rydde opp i en vanskelig økonomi. Samtykke fra den som er begjært satt under vergemål skal som utgangspunkt foreligge i vergemålssakene. I saker om fratakelse av rettslig handleevne, kreves imidlertid ikke samtykke fra personen det gjelder.

Av vergemålsloven § 21 fremgår at vergemålet kan omfatte både økonomiske og personlige forhold, og at vergemålet uttrykkelig skal avgrenses. Dette under henvisning til at vergemålet ikke skal gjøres mer omfattende enn nødvendig.

2.2 Generelt om fratakelse av rettslig handleevne

Fratakelse av den rettslige handleevnen vil særlig kunne være aktuelt overfor gruppen aktive, voksne vergetrengende. Dette er personer over 18 år som fungerer ute i samfunnet, men som i større eller mindre grad, hele eller deler av livet, har behov for hjelp til å forvalte sine midler eller å ivareta sine personlige interesser. De aktive vergetrengende er gjerne psykisk utviklingshemmede personer, mennesker med psykiatriske lidelser, rusavhengige, spilleavhengige, eller personer med begynnende

demens. Felles for personene, som ellers kan ha svært ulike behov og fungeringsnivåer, er at de ofte har evne til å handle i strid med egne personlige og økonomiske interesser. De skiller seg på denne måten fra de passive vergetrengende, som på grunn av sin tilstand ikke lenger har samme evne til aktive handlinger. De aktive vergetrengende kan potensielt legge sin egen økonomi i ruin i løpet av kort tid, eller foreta andre handlinger til skade for seg selv. Disse personene har derfor et særskilt beskyttelsesbehov.

Forutsatt at vilkårene i vergemålsloven § 20 for opprettelse av vergemål er oppfylt, kan en person fratas den rettslige handleevnen etter særskilte vilkår i § 22 annet og tredje ledd, som gjelder henholdsvis økonomiske og personlige forhold. Fratakelsen kan gjelde begge eller kun ett av disse områdene.

2.3 For økonomiske forhold

For å kunne frata den rettslige handleevnen for økonomiske forhold, må inngrepet være *nødvendig* for å hindre at personen det gjelder utsetter sin formue eller andre økonomiske interesser for fare for å bli *vesentlig* forringet.

I dette ligger at personen skal beskyttes mot egne uheldige disposisjoner. Enhver ufornuftig atferd vil imidlertid ikke omfattes; det må være tale om et kvalifisert avvik fra det som kan anses som fornuftig handlemåte. Atferden må skyldes tilstanden som foranlediger vergemålet. I vurderingen kan det også tas hensyn til nærstående som personen har forsørgelsesplikt for og om de er skadelidende. Ettersom fratakelsen må være «nødvendig», kan ikke mindre inngripende tiltak være tilstrekkelig. Videre tilsier begrepet «fare» at det ikke kreves at forringelse har skjedd, kun at det er sannsynlig at forringelse vil skje dersom handleevnen ikke fratas. En «vesentlig forringelse» tilsier en betydelig reduksjon i formuen eller andre økonomiske interesser, enhver verdireduksjon er ikke nok.

Fratakelse av den rettslige handleevnen på det økonomiske området kan også skje for å forhindre at personen blir utnyttet økonomisk på en utilbørlig måte. Det kan være en «god hjelper», nærstående eller andre som forsøker å tilegne seg midlene til personen med verge. Hvorvidt det er tale om en «utilbørlig» utnyttelse må vurderes konkret. Enhver påvirkning av personen med verge kan ikke anses utilbørlig. Dersom personen blir presset eller lurt til å gi fra seg midler, må imidlertid utnyttelsen betegnes som utilbørlig.

Det er stadfestet i lovteksten at fratakelsen på det økonomiske området kan begrenses til å gjelde bestemte eiendeler eller disposisjoner. Dermed er det mulig å opprette individtilpassede løsninger. Retten (eller fylkesmannen, ved midlertidige vedtak) må da uttrykkelig fastsette hvilke disposisjoner eller eiendeler det er tale om. Eksempelvis kan det besluttes at personen skal fratas disposisjonsretten over fast eiendom, men ikke for øvrige verdier. Det kan også bestemmes at personen for eksempel skal kunne disponere sin løpende inntekt selv, men ikke råde over midler på sparekonto (kontantformue).

Det er i forarbeidene anført at terskelen for å avsi dom om en *individtilpasset* fratakelse av den rettslige handleevnen ikke bør være høy. I tråd med det minste middels prinsipp vil imidlertid *full* fratakelse av handleevnen bare være aktuelt der ordinært vergemål eller delvis fratakelse av handleevnen, ikke anses tilstrekkelig. Full

fratakelse av handleevne må i tilfelle være det eneste tiltaket som fullt ut kan hindre vesentlig gjeldsstiftelse, verdiforringelse eller utnyttelse.

Fratakelse av den rettslige handleevnen på det økonomiske området innebærer ikke at personen blir fratatt enhver rettshandelseevne. Vedkommende kan utføre faktiske handlinger. Personen kan for eksempel håndtere kontanter og binde seg til kjøp i butikk. Det vil bero på et skjønn i det enkelte tilfelle når en faktisk handling går over til å bli en rettslig handling.

2.4 For personlige forhold

Fratakelse av den rettslige handleevnen i personlige forhold kan kun skje på bestemte områder, og dersom det er *betydelig* fare for at personen vil handle på en måte som i *vesentlig* grad vil være egnet til å skade hans eller hennes interesser.

«Personlige forhold» vil typisk være representasjon overfor det offentlige i forbindelse med søknader o.a., men alle former for representasjon og ivaretagelse av andre enn rent økonomiske interesser er omfattet. Det skal vurderes konkret og individuelt hvilke personlige områder fratakelsen bør gjelde. I beslutningen om fratakelse skal det spesifiseres for hvilke forhold personen er fratatt rettslig handleevne.

Vergen kan basert på hjemmel i særlov gis myndighet til å søke om eller samtykke til følgende på det personlige området:

- utstedelse av pass
- institusjonsopphold
- adopsjon
- privat skifte
- sterilisering, eller fremsette søknad om sterilisering – for «alvorlig sinnslidelse eller alvorlig psykisk utviklingshemmet eller alvorlig psykisk svekket»
- helsehjelp der det ikke er mulig å få pasientens samtykke
- samtykke fra vergen for å inngå ekteskap og inngå avtale om formuesordning etter ekteskapsloven §§ 42 til 46

Faren for skade må være «betydelig», og det er således strengere vilkår for fratakelse av rettslig handleevne for personlige enn for økonomiske forhold. Det skal utvises varsomhet med å gjøre bruk av dette alternativet.

Det er kun interessene til personen med verge som er gjenstand for beskyttelse. Unntaksvis kan imidlertid atferd til skade for nærstående som personen har forsørgelsesplikt for innebære skade på personens egne interesser. Eksempel: En rusmisbrukende mor eller far bruker opp all formue og all inntekt slik at barna hun eller han forsørger, lider nød, ved at det ikke er penger til mat, klær, normale fritidsaktiviteter mm.

2.5 Særlig personlige forhold

Reglene om fratakelse av rettslig handleevne i personlige forhold må ses i sammenheng med vergemålsloven § 21 fjerde ledd. Bestemmelsen setter skranker for hva et vergemål

kan omfatte uten særlig hjemmel i lov og er av sentral betydning for å ivareta den enkeltes integritet og rettssikkerhet.

Begrensningene gjelder kompetansen i visse særlig personlige forhold:

- stemme ved valg
- inngå ekteskap
- erkjenne farskap
- samtykke til donasjon av organer
- opprette eller tilbakekalle testament
- samtykke til tvangsinnngrep
- kompetansen i andre særlig personlige forhold uten særskilt hjemmel i lov

All personlig kompetanse vil altså ikke kunne overføres til en stedfortreder. Og selv om en person fratas rettslig handleevne i personlige forhold, vil vedkommende beholde full myndighet på de ovennevnte områdene.

2.6 Resthandleevne

Personen med verge vil alltid ha en *resthandleevne* i behold, jf. vergemålsloven § 23.

Denne handleevnen omfatter:

- retten til å inngå avtaler om arbeid
- rådighet over egentjente midler
- rådighet til å inngå avtaler som inngår i husholdningen og
- eventuell oppfostring av barn

Resthandleevnen kan imidlertid fratas særskilt. Når retten vurderer hel eller delvis fratakelsen av den rettslige handleevnen, må det også tas stilling til hvorvidt resthandleevnen skal fratas vedkommende. Dersom retten ikke fratar personen handleevnen etter § 23, må vergen ha samtykke fra fylkesmannen for at resthandleevnen skal kunne fratas på et senere tidspunkt. Se ot.prp. 110 s. 64, hvor lovutvalgets uttalelser fremkommer og s. 65 fra departementets vurdering.

2.7 Midlertidig vedtak om vergemål

Fylkesmannen har etter vergemålsloven § 61 mulighet til å fatte midlertidig vedtak om hel eller delvis fratakelse av rettslig handleevne, forutsatt at vilkårene i § 22 er oppfylt. Dette er ment å være en snever unntaksordning for de helt akutte tilfellene. Det må foreligge en konkret situasjon der personens økonomi eller personlige interesser vil lide sterk overlast dersom handleevnen ikke fratas umiddelbart.

Eksempelvis kan det være tale om å avverge tvangssalg av bolig eller å hindre personen i å avhende egen bolig, å sørge for at personen ikke forspiller kontantformue, å besørge avbrudd av foreldelsesfrist e.l. Vedtaket skal «straks» bringes inn for retten for avgjørelse. I praksis bør dette skje innen få virkedager.

Når det er truffet midlertidig avgjørelse om vergemål med hel eller delvis fratakelse av rettslig handleevne, skal vedtaket straks sendes til tinglysing eller registrering i de relevante registre nevnt i vergemålsloven § 77. Denne registreringen skal gjelde inntil

dom i saken foreligger. Når dom foreligger må sletting av registreringen begjæres av fylkesmannen som sendte inn vedtaket. Eventuelt kan det avtales at retten begjærer slik sletting.

3 Enkelte saksbehandlings- og prosessregler

3.1 Rettens kompetanse

Etter vergemålsloven § 68 er det retten som har myndighet til å beslutte fratakelse av rettslig handleevne. Søksmål i vergemålssaker etter første og annet ledd reises ved tingretten der personen vergemålssaken gjelder har sitt alminnelige verneting, altså der vedkommende har sin bopel, jf. tvisteloven § 4-4 annet ledd.

Retten har kompetanse til å behandle saker både om full og delvis fratakelse av den rettslige handleevnen. Retten må ta stilling til det nærmere omfanget av fratakelsen.

Innenfor rammene av vergemålsloven prøver retten alle sider av saken. I vergemålssaker har partene ikke rådighet over sakens gjenstand, og retten har da kompetanse til å treffe en avgjørelse som er mer eller mindre inngripende enn partenes påstander, eventuelt på annet rettslig grunnlag. Avgjørelsen skal skje ut fra de faktiske forhold slik disse er når saken tas opp til doms.

Retten kan også oppnevne verge, jf. vergemålsloven § 68 første ledd annet punktum. I de fleste tilfeller vil nok retten overlate til fylkesmannen å foreta selve oppnevningen, siden det er fylkesmannen som er nærmest til å utdype oppdragets plikter og ansvar og utstede fullmakt mm. Det vil nok foreslås en verge, men sjelden oppnevnes om vi har forstått domstolen rett. Fylkesmannen må da utforme vergens mandat i tråd med rettens dom om fratakelse av rettslig handleevne. Mandatet som gis i vedtaket om oppnevning av verge må da ikke gjøres mer omfattende enn det dommen gir anvisning på. Fylkesmannen bør særlig være varsom i utformingen av mandatet dersom fratakelsen er begjært av andre enn fylkesmannen selv.

3.2 Saksanlegg

Kompetanse til å reise sak for tingretten om fratakelse av den rettslige handleevnen, er regulert i vergemålsloven § 69, som henviser til vergemålsloven § 56. Det er de samme som kan begjære vergemål som kan reise sak for domstolene.

Dette kan være:

- personen selv
- personens ektefelle, samboer, foreldre, nærmeste livsarving eller søsken
- vergen, hvis personen allerede er under vergemål
- behandlende lege eller tilsynslege ved helseinstitusjon der personen er innlagt eller bor, eller
- fylkesmannen

Fylkesmannen kan være selvprosederende part og må da forholde seg til prosessreglene. Representanten bør være jurist med noe erfaring fra saker for domstolen. Dersom det ikke finnes, bør en av juristene være med den advokaten som får oppdraget. Dersom fylkesmannen hyrer en advokat må nok fylkesmannen dekke dette selv.

Sak må reises ved stevning, jf. tvisteloven § 9-2. Stevningen skal angi:

- domstolen

- navn og adresse på parter, stedfortredere og prosessfullmektiger
- De ovennevnte punktene bør typisk fremgå av stevningens førsteside.

Videre skal stevningen angi:

- det krav som gjøres gjeldende, og en påstand som angir det domsresultat saksøkeren krever
- den faktiske og rettslige begrunnelse for kravet
- de bevis som vil bli ført (typisk med forbehold om ytterligere bevisføring)
- grunnlaget for at retten kan behandle saken dersom det kan være tvil om dette
- saksøkerens syn på den videre behandling av saken

Dersom stevning reises av fylkesmannen, må fylkesmannen altså i tillegg til å anføre et rettslig grunnlag for fratakelse av rettslig handleevne, redegjøre for og vedlegge bevis for grunnlaget og angi eventuelle vitner som eventuelt vil bli ført. Bevis kan for eksempel være legeerklæringer til dokumentasjon på den medisinske tilstand, dokumentasjon på pengebruk, redegjørelser fra vergen dersom ordinær vergeordning eksisterer og ikke fungerer tilfredsstillende m.m.

Retten vil vanligvis kreve skriftlig tilsvare til stevningen fra motparten. Tilsvaret skal inngis innen en frist satt av retten, normalt tre uker, jf. tvisteloven § 9-3. I tilsvaret vil motparten angi sin påstand og bør for øvrig redegjøre for de samme forhold som i stevningen.

Retten vil gjerne innkalle til forberedende rettsmøte, jf. tvisteloven § 9-4. Dette møtet kan skje som fjernmøte (telefonmøte). Dommeren styrer møtet og vil sammen med partene gjennomgå ulike momenter knyttet til sakens fremdrift og gjennomføring av hovedforhandlingen. Det er sjelden saker om fratakelse av rettslig handleevne berammes til mer enn én rettsdag.

All videre kommunikasjon med retten utenom rettsmøter skal skje ved prosesskriv, jf. tvisteloven § 12-1. Et prosesskriv må inneholde:

- domstolen
- sakens nummer
- partene
- prosessfullmektigene og
- bilag som følger med, og om de kreves unntatt fra innsynsrett etter § 14-4

Prosesskrivet må undertegnes av innsender. Av hensyn til at kontakten mellom retten og partene skal være ryddig, bør prosesskriv sendes i ett eksemplar til retten og to eksemplarer direkte til motparten.

Retten vil oftest kreve at partene inngir skriftlig sluttinnlegg senest to uker før hovedforhandlingen, jf. tvisteloven § 9-10 annet ledd. Retten kan også sette en annen frist eller unnlate å kreve sluttinnlegg fra partene. Sluttinnlegget skal kort oppsummere den påstand, de påstandsgrunnlag og de rettsregler som påberopes, og de bevis parten vil føre. Sluttinnlegget skal ikke inneholde lange redegjørelser om disse punktene eller bære preg av å være prosedyre.

3.3 Hovedforhandling

I tingretten er retten satt med en fagdommer og to meddommere, som gjerne kan være fagkyndige, jf. vergemålsloven § 70 og tvisteloven § 9-12.

Gangen i en hovedforhandling er oppsummert i tvisteloven § 9-15. Dommeren kan gjøre unntak fra den fastsatte rekkefølgen. Dette kan ofte være aktuelt i en sak om fratakelse av rettslig handleevne, særlig av hensyn til personen det er begjært fratakelse for.

Etter dommerens innledende bemerkninger holder saksøker først innledningsforedrag, før motparten så får ordet til sin kortfattede redegjørelse. Deretter vil gjerne personen som er begjært fratatt rettslig handleevne forklare seg. Vitner vil så bli avhørt. Den sakkyndige vil typisk forklare seg til slutt, slik at vedkommende kan vurdere sin sakkyndigerklæring opp mot det som har fremkommet under hovedforhandlingen. Til sist holder partene avsluttende innlegg (prosedyre) der det gis en mer utfyllende redegjørelse for påstandsgrunnlaget, og de faktiske og rettslige bevisene. Prosedyren avsluttes med gjentakelse av partens påstand. Begge parter har krav på to innlegg hver, og replikk og duplikk.

I enkelte saker om fratakelse av rettslig handleevne der stevning ikke er reist av fylkesmannen, kan det bli aktuelt at en ansatt hos fylkesmannen stiller som vitne. Dette kan enten være på generelt grunnlag om vergeordningen, eller i en konkret sak. I de sistnevnte tilfeller vil oftest den ansattes vitneplikt komme i konflikt med taushetsplikten etter forvaltningsloven § 13. Bestemmelsen i vergemålsloven § 71 der enkelte offentlig ansatte fritas fra taushetsplikt i vergemålssakene, omfatter ikke ansatte hos fylkesmannen. Situasjonen er imidlertid regulert i tvisteloven § 22-3. Etter denne bestemmelsen kan departementet (Justis- og beredskapsdepartementet, som også kan delegere denne myndigheten) samtykke til at den ansatte forklarer seg. Eventuelt kan retten beslutte at den ansatte skal avgi forklaring, etter å ha avveid hensynet til taushetsplikten mot hensynet til sakens opplysning. Samtykket kan begrenses til å gjelde enkelte opplysninger av relevans for saken.

3.4 Rettens avgjørelse

Tingrettens avgjørelse treffes ved dom, jf. vergemålsloven § 73. Dommen trer i kraft straks, jf. vergemålsloven § 75. Ved anke kan dog tingretten som har avsagt dommen, eventuelt ankeinstansen, bestemme at anken skal ha oppsettende virkning.

Lagmannsretten er ankeinstans. Dommen kan påankes av personen vergemålssaken gjelder, dennes verge, den/de som har begjært vergemål, og av de som kan begjære vergemål etter § 56 første ledd bokstav b.

Når rettskraftig dom foreligger, kan ny sak ikke reises før ett år er gått.

Bestemmelsen i vergemålsloven § 77 gjelder registrering av dom om fratakelse av den rettslige handleevnen. Delvis fratakelse av den rettslige handleevnen vil kunne skape problemer for tredjepersoner. Det er viktig å ivareta tredjepersonenes interesser ved for eksempel å foreta tinglysning på fast eiendom eller å varsle banker. At nærmiljøet og potensielle avtaleparter blir gjort kjent med fratakelsen, bidrar også til beskyttelse av personen som er fratatt rettslig handleevne.

Dom om fratakelse av den rettslige handleevnen skal tinglyses eller registreres i:

- Løsøreregisteret

- grunnboken og andre lignende realregistre hvis personen eier fast eiendom eller andre registrerte eiendeler
- Enhetsregisteret og Foretaksregisteret, hvis personen er innehaver av eller ansvarlig deltaker i et foretak som er innført der
- Verdipapirsentralen
- Folkeregisteret